

A DÉLSZLÁV SZÓMÁGIA ÉS RÁOLVASÁS KÉRDÉSEI

JUNG KÁROLY

A nemzetközi tekintetben is jelentős délszláv folklorisztika immáron több mint egy évszázada publikálja fontos sorozatait és monográfiáit, amelyek sok esetben nyújtanak hasznos adalékot és összehasonlító szöveganyagot a szláv, az indoeurópai és a nem szláv kutatás számára. Egy ismertető nem alkalmas arra, hogy ezeket felsorolja; elég azonban a legfrissebb nemzetközi összefoglalások némelyikére tekinteni, hogy nyilvánvaló legyen: ezekre a művekre és kutatásokra odafigyel a komoly külföldi kutatás.

Ebben a rovatban két esztendővel ezelőtt alkalmunk volt szólni már a szerb folklorisztika akkori újdonságáról, Dušan Bandić alapvető tabu-monográfiájáról, amely a hagyományos szerb népéletben tapasztalt történeti és recens tilalmi rendszereket vette faggatóra, a maga módján úttörő módon közelítve egy olyan problematikához, amely addig elsősorban a természeti (vagy primitív technológiájú) népek körében került vizsgálatra. Ezúttal fontosság tekintetében hasonló munkát ismertetünk: Ljubinko Radenković gyűjteményét, amelyben a balkán szerbhorvát nyelvterület ráolvasásainak eddig legnagyobb és legterjedelmesebb gyűjteményét tárja az olvasó és a tudományos kutatás elé.

Mielőtt ismertetnénk az összeállító elvi természetű bevezetését, nem lesz érdektelen, ha a kiadvány néhány jellemzőjére is kitérünk. A több mint ötszáz lapnyi terjedelmű mű hatszázharminc számozott ráolvasó szöveget közöl. Ez a korpusz is válogatás azonban, mert majdnem kétszer annyi (ezer) ráolvasásszöveg ismeretében alakította ki a válogatás szempontjait. Minden bizonnyal hinnünk kell Ljubinko Radenković állításának, amely szerint ez a gyűjtemény az egyik legátfogóbb szláv ráolvasás-korpusz, s ilyen szempontból a nem szláv anyagot prezentáló korpuszok körében is tekintélyes helyre tarthat számot. Bár a kiadvány szigorúan tudományos jellegű, mégsem székvárosi kiadónál jelent meg, hanem három vidéki kiadó összefogásának eredményeképpen. Ez azon-

Ljubinko Radenković: *Narodne basne a bajanja*. A Gradina, Niš, Jedinstvo. Priština és a Svetlost, Kragujevac közös kiadása, 1982.

ban egyáltalán nem von le jelentőségéből, s annak a veszélynek a nyomait sem tapasztaljuk benne, amely ilyenkor általános szokott lenni: mindenféle okra hivatkozva a kiadó (vagy kiadók) ravaszul mellőzni igyekezzenek a tudományos kiadványok egyébként mellőzhetetlen részét, a filológiai apparátust. A jelen kiadvány azonban erre nem panaszkodhat, a jegyzetek és kommentárok mellett terjedelmes irodalmi részt, hatalmas név- és tárgymutatót tartalmaz, amely minden tekintetben nagy segítséget nyújt a használóknak. Hadd jegyezzük meg, hogy a kevésbé ismert és tájszavak jegyzéke is olvasható az apparátusban, az idézett — és felhasznált — művek száma pedig meghaladja a hetedfélszázat. Nagyon valószínű, hogy a balkáni szláv ráolvasás-irodalom legnagyobb könyvészete is ez egyben.

Az összeállító Ljubinko Radenkovićnak nem véletlenszerű kiruccanása ez a könyv a folklorisztika területére. Az irodalomjegyzékből (valamint a magunk olvasmányaiból) tudjuk, hogy legalább egy évtizede foglalkozik a ráolvasások gyűjtésének, egybegyűjtésének és értelmezésének kérdésével. Kivétel nélkül olyan dolgozatok ezek, amelyekben a szerző alapos (és modern) folklorisztikai ismeretek birtokában közelíti meg a szómagiának ezt az igen fontos és sok tekintetben még feltáratlan területét. Az elméleti munkálkodás mellett maga is összegyűjtött majdnem száz ráolvasó szöveget, s azt meg is jelentette. (Vö.: *Urok ide uz polje*. Narodna bajanja. Gradina, Niš, 1973.) Az elmondottak fényében tehát nem lesz érdektelen megismernünk, hogy szerzőnknek mi a véleménye a ráolvasás műfajáról, ez pedig annál is inkább érdekes lehet, mert közismert, hogy a balkáni folklór, s ennek keretében a szómagia, az elmúlt évszázadok során élénk kölcsönhatásban alakult a környező szláv és nem szláv népek tradicionális szellemi műveltségével; ebben a problematikában pedig — mint arra a továbbiakban iki fogunk térni — külön hely illeti meg a pannón—balkáni, illetőleg balkáni—magyar kölcsönhatások és összefüggések kérdését.

Ami a ráolvasások kérdését illeti az egyetemes folklórban, megállapítást nyert, hogy ez a kategória minden tekintetben a szómagiához kapcsolódik. Ennek lényege pedig abban van, hogy bizonyos szavaknak, szócsoportoknak vagy szövegeknek, meghatározott feltételek között, mágiikus ereje van. Az is a ráolvasásokkal kapcsolatos ismeretek közhelyei közé tartozik, hogy a szómagiába vetett hit a tételes vallások szómagiás jelenségeit megelőző korszakokra vezethető vissza, s a néphagyomány ma is gyűjthető szómagiás szövegei voltaképpen egy ősbibb hiedelemvilág mai lecsapódásai még akkor is, ha egy részük napjainkban már keresztényesült terminológiával és képzetvilággal színeződött.

Ljubinko Radenković a maga elképzeléseit és álláspontját a ráolvasásokkal kapcsolatban a kötet bevezető tanulmányában fejtí iki, amelynek címe: „A népi ráolvasó tevékenység helye és jelentősége a hagyományos műveltségben”. A filológiai pontosság kedvéért megjegyzendő,

hogy ez a tanulmány — nem minden tekintetben azonos megszövegezésben — előbb már megjelent. (Vö.: *Književna reč*, Bgd. IX. évf. 182. és 183. szám, 1982. II. 10. és 25.) Mivel fontos munkáról van szó, idéznünk kell néhány részletét.

Először ismerkedjünk meg a szerző néhány definíciószerű megállapításával, mert ezeknek alapján világossá válik, hogy milyen szempontok alapján végezte el a balkáni ráolvasások besorolását. A ráolvasó tevékenységnek ez a meghatározása olvasható a dolgozat élén: „A népi ráolvasó tevékenység a hagyományos műveltség része, amely saját előírásaival és az emberek társadalmi életében betöltött állandó helyével szinte napjainkig társadalmi intézményként létezett.” Megjegyzi a szerző, hogy a ráolvasó tevékenységnek a múltban sokkal nagyobb jelentősége volt, s a mai orvoslásnál sokkal nagyobb területre terjedt ki. Ebből természetesen az következik, hogy a ráolvasások nem kizárólag gyógyító funkcióban szerepeltek, s ebben a szerzőnek tökéletesen igaza is van.

Igen figyelemreméltó az a meghatározás is, amelyet a ráolvasásokról mond: „A ráolvasások szóbeli alkotások, amelyeknek eszköz szerepük van a fölborult rend helyreállításában.” A további fejtegetésekből megtudjuk, hogy a ráolvasások a mitikus és mágikus gondolkodás termékei, amelyek bizonyos népi gyógyászati tudást is magukba foglalhatnak. A ráolvasó szöveget öröklés útján adták át az egymást váltó nemzedékek, mégpedig sajátos körülmények között. A ráolvasás sajátos szöveg-szervezésű beszéd, amely állandó vagy variálható szerkezetű, ritmizáltsága szembeütő, s ugyanakkor gyakran él a költői nyelv jellemző eszközeivel. Ezek az eszközök azonban a szakrális beszéd funkciójában jelennek meg, s csak a kívülállók számára jelenthetnek művészi szöveget. Ha a ráolvasó tevékenységet kommunikációs folyamatnak fogjuk fel, amikor a ráolvasó szöveg az üzenet, a ráolvasó az adó, a természetfeletti erők pedig a vevő szerepét töltik be. Mint látható, ebben a kommunikációs láncban a beteg, aki fölött a ráolvasás történik, csupán passzív tanúja a folyamatnak. Igen érdekesnek találjuk azokat a fejtegetéseket is, amelyeket Radenković a ráolvasás és az imádság (mint szöveg) összefüggésének relációjáról állapít meg. Eszerint az imádságot nem lehet azonosnak tekinteni a ráolvasással, függetlenül attól, hogy némely ráolvasások voltaképpen imádság formájában tradálódnak. Radenković feltevése szerint e két szövegkategória funkciója tekintetében alapvetően különbözik: a ráolvasó személy ugyanis úgy fogja föl a ráolvasást, hogy azzal befolyásolja a természetfeletti erejű lényeket, ezzel szemben viszont az imádság kívánság funkciójában jelenik meg, teljesülésébe vetett reménnyel természetesen. Ez a szétválasztás aztán az általánosítás további fokozatát jelenti: a ráolvasások mágikus jellegűek, az imák pedig vallásiak. Szerzőnk ennél is tovább megy, és kijelenti, hogy a fentebbiekből következően a ráolvasások közel esnek a samanizmus képzetköréhez.

A bevezető szöveg további fejtegetései érintik többek között a ráolvasó tevékenység módját és körülményeit is. Ebből megtudjuk, hogy a ráolvasó tevékenység folyamatában a ráolvasó szövegeket az ehhez értők megfelelő lépcsőzetesség alkalmazásával artikulálják: a szöveg elmondása általában halkán történik, mindaddig, míg a szövegnek azok a részei nem kerülnek sorra, amelyekben a természetfeletti démonikus hatalmak felé szóló fenyegetések meg nem szólalnak. Ezeket a részeket természetesen megfelelő hanghordozással artikulálják a szövegmondók. A ráolvasások bizonyos tekintetben titkos szövegnek számítanak: általános a vélemény, hogy széles körben való megismerésük mágikus hatásuk csökkenésével vagy megszűnésével jár. Éppen ezzel függ össze hagyományozásuk és átadásuk módja is, amelyről fentebb ejtettünk szót.

A továbbiakban arról beszél a szerző, hogy a ráolvasó tevékenységnek milyen egyéb determinánsai vannak. Ezek közül elsősorban a ráolvasás időpontjának, helyszínének, eszközeinek, valamint a ráolvasó tevékenység résztvevőinek viselkedésével kapcsolatos kérdéseket veti föl. Ebben a kontextusban (szem előtt tartva mindig az egybevető szempontokat) különösen érdekesnek és továbbgondolásra alkalmasnak találjuk azokat a részleteit a tanulmánynak, amelyben a szerző a ráolvasó személyeket jellemzi.

Eszerint a ráolvasó személyeknek két típusát lehet megkülönböztetni: az egyik, s ez a legszámosabb, azokat a személyeket foglalja magába, akik a ráolvasások szövegét közeli hozzátartozóiktól tanulták vagy örökölték; ezek tehát birtokában vannak a befolyásolás eszközeinek (a ráolvasásnak), valamint annak a tudásnak, amelynek segítségével alkalmazni is tudják. Ebből az következik, hogy ezek a birtokukban levő szómagiás eszközökkel nyelviileg közeledni képesek a természetfeletti mágikus hatalmakkal, maguk azonban mágikus képességekkel nem rendelkeznek. Ennek a tevékenységnek az alapja tehát a kimondott szó varázseréjébe vetett hit.

Ennél sokkal érdekesebbek azonban azok a részek a tanulmánynak, amelyek a szerző szerint a szamanizmussal kapcsolatba hozható tevékenységű személyekről szólnak. Ezek a személyek mindenféle közösséget tagadnak az előbbiekkel, vagyis azt állítják, hogy ráolvasó ismereteiket és képességüket nem emberektől tanulták, hanem természetfeletti lényektől. Különösen érdekesek azok a részek, amelyekben arra történik utalás, hogy ez a kapcsolatteremtés az illetőnek zsenge ifjúkorában volt. Ekkor ugyanis lelke élet és halál között lebegett, s meglátogatták bizonyos természetfeletti lények, akik egészségét helyreállították, megtanították a ráolvasás tudományára, ugyanakkor feladatuk róták ki számára, hogy ezt a tevékenységet az emberek között folytassa. Ilyen jellegű adatokat az összeállító Szerbiából és Dalmáciából ismer.

Nem véletlen, hogy ennél a részletnél kissé hosszabban elidőztünk. Úgy

véljük ugyanis, hogy egyrészt a benne foglaltak, valamint Radenković utalása is minden tekintetben szükségessé tesz némi kitérőt.

A „magyar népi hitvilág” irodalmának ismerői tudják, hogy az utóbbi évtizedek kutatásaiban jelentős helyet kapott a magyar „táltoshit” kérdésének vizsgálata. Ennek eredményeképpen számos tanulmány és néhány fontos monográfia született; eredményeik számottevőek, bár a tudományos közvélemény korántsem fogadta el minden tekintetben a magyar táltoshiedelmek *csak* keleti kapcsolatainak elképzeléseit. Az eddig elsősorban vallás- és mitológiatörténeti megalapozottságú fenntartások az utóbbi időben olyan összehasonlító szándékú anyagfelsorakoztató dolgozatokban is megfogalmazást nyertek, amelyek a pannón—balkáni—dalmát tradicionális népi kultúra samanizmussal összefüggésbe hozható jelenségeit egymás mellett vagy egymással kapcsolatba hozva próbálják szemlélni. Ennek az újabb vizsgálódásnak gondolatébresztő és mindenképpen tovább árnyalandó eredménye Klaniczay Gábor eddig még kéziratban maradt tanulmánya, amely eredetileg egy nemzetközi samanizmus-konferencián hangzott el, 1981-ben. Ennek egyik lényeges mozzanata, hogy az észak-olasz XV—XVI. századi benandantek és a balkáni—dalmát krstnikok, zduhačok stb. természetfeletti hatalommal rendelkező lényeit összefüggésbe hozza a magyar táltos személyével. Szilárd meggyőződésünk, hogy ez a gondolatmenet még tartogat további felfedezéseket, mivel a nevezett szerző mindössze néhány összefoglaló recens tanulmány alapján utalt a balkáni anyagra, semmiképpen sem azonban a fontos monográfiák és tanulmányok ismeretében. Véleményünk szerint Ljubinko Radenković előbb ismertetett utóbbi típusú ráolvasó személye is minden valószínűség szerint abba a körbe tartozik, ahol a magyar táltos az isztriai krstnikkel, az olasz benandanteval, a szlavón moguttal és a hercegovinai-szerbiai zduhačossal együtt van. Mivel egy ismertetésben nem lehet komparatív filológiai részletekbe bonyolódni, csupán annyit említünk meg, hogy a Radenković által idézett szövegben legalább két olyan mozzanat van, amely minden valószínűség szerint samanisztikus jellegű, s az irodalom szerint a magyar táltosnak is sajátja. Itt a fiatalkori betegségekre és gyógyulásra gondolunk, amely a magyar sámán esetében ugyancsak megvan, s a végeredmény ugyancsak egyfajta elhivatottság, vagyis gyógyító (és jósló) tevékenység. Nyilvánvaló természetesen, hogy ezzel a kérdéssel alaposan kellene foglalkozni, feltárva mindazokat a délszláv forrásokat, amelyekben a kérdéskörbe vonható közlések találhatóak. Amennyire illúziórombolónak tűnhet az ilyen munkálkodás az elszigetelt nemzeti kultúrák felesküdtjei számára, ugyanolyan mértékben kecsgethet eredménnyel az egyetemes európai kultúra folytonossági láncszemeinek összekapcsolása szempontjából.

Szerzőnk tanulmányának további részében részletesebben szól az egyes betegségekkel kapcsolatos ráolvasó szövegekről, s megállapítja, hogy vannak olyan ráolvasások, amelyek csak egy betegség gyógyításánál ered-

ményesek, s vannak olyanok is, amelyek bizonyos tekintetben univerzálisak: többfajta kór ellen is eredménnyel alkalmazhatók. Elemzése során igen tekintélyes számú szláv változatot sorol föl, a szerbhorvát nyelvű adatok mellett elsősorban macedón és bolgár variánsokat, mivel kutatásai szerint a balkáni ráolvasó tradícióban ennek a három nyelvterületnek a szövegei mutatják a legnagyobb hasonlóságot és összefüggést. Persze nemcsak a délszláv anyag bukkan fel egybevető vizsgálataiban: tanulmányában szép számban olvashatók orosz, szlovák, szlovén, sőt néha francia és lett szövegek is. Természetesen olyan esetekben számolt ilyen variánsokkal, amikor az egyetemes emberi szómagia bizonyos közös jelenségei bukkantak föl. Ilyen például a számmágiát alkalmazó visszafelé olvasó ráolvasások típusa és csoportja, amelynek szinte minden nemzeti hagyományában megvannak a nyomai. Megjegyzendő persze, hogy a megfelelő etnikus toleranciával: hisz Radenković szerint a szerbhorvát nyelvű anyagban az egytől kilencig számoló számmágia éppen olyan frekvens, mint a kilenctől egyig, tehát visszafelé történő. A magyar anyagban például, amelynek egyébként már megfelelő összefoglalása is van, szinte kizárólag a visszafelé történő ráolvasás a megterhelt.

Érdekes megállapításai vannak szerzőnknek a ráolvasó tradíció és az egyházi hatás összefüggésével kapcsolatban is. Megállapítja, hogy a ráolvasó szövegekre észrevehető módon rányomták bélyegüket az apokrif szövegek és a kereszténység. Mivel azonban a déli szlávság felekezeti tekintetben nem azonos egyházi előjelű civilizációhoz tartozik, a hatások másként érvényesültek a katolicizmus és másként a pravoszláv egyház szférájában. Szerzőnk azt állítja, hogy a katolicizmus sokkal türelmetlenebbül viszonyult a népi hiedelemvilághoz, s különösen a javasi és ráolvasó tevékenységhez, mint a pravoszláv egyház. Elképzelésének igazolását a nyugat-európai boszorkányüldözésben, valamint a boszorkányok megégetésében látja. Erre egyetlen horvát forrást idéz az ottani boszorkányperек ítéletével kapcsolatban. Úgy véli, hogy a délszlávoknál a pravoszláv felekezethez tartozók hagyományában érvényesültek a legkevésbé a keresztény befolyások.

Anélkül, hogy egy ikönyvismertetés keretében bármiféle vitába kívánánk bocsátkozni az előző bekezdésben kifejtett állásponttal, mindössze azt jegyeznénk meg, hogy például a magyar ráolvasó hagyományban (amely a nyugati kereszténység hatása alatt alakult) a több-kevesebb krisztianizált máz alatt szinte napjainkig hatóan kereszténység előtti (kissé lazább fogalmazásban: pogány) képzetek, összefüggések, világgkép őrződött meg. Ilyen szövegeket a jelen sorok írójának is alkalmá volt gyűjtenie. Másrészt pedig a katolicizmus napjainkig érvényes ünnephagyománya is a mai napig megőrzött egy sereg krisztianizált, de mindenképpen sokkal előbbi képzetet. Meggondolkodtató az a kérdés is, hogy a boszorkányégetés minden esetben a sötét babonáság és az egyházi represszió folyománya volt-e, vagy pedig közrejátszottak-e, mint ahogy Er-

délyben vastagon közre is játszottak!, sokkal emberibb (értsd: vagyonszerzési) célzatú okok is.

Rövidke, akaratlanul is polemikusnak tűnő, kitérőnk ismételtén arra figyelmeztet, hogy nem ismerjük eléggé egymás tradicionális kultúráját, így nem tudunk mindig biztos véleményt formálni. Nyilvánvaló, hogy az itt tárgyaltéhoz hasonló alaposságú és gazdagságú további ráolvasás-korpuszok szükségesek, hogy a konkrét szövegek egybevetésével formálhassuk meg, szakmailag megalapozott, véleményünket.

A szerbhorvát nyelvterület ráolvasó hagyományát és ráolvasásait prezentáló mű ismertetése azonban nem lenne teljes, ha nem tennénk kurtá kitérőt az ilyen szempontú magyar—délsláv komparatiztika irányában is. Az alább elmondandó néhány megjegyzés azért is aktuális, mert a magyar nyelvterületen ugyancsak képzett „gazdája” van a problematikának, aki ugyancsak jóval több mint egy évtizede foglalkozik a kérdéssel.

Ez a szakértő Pócs Éva, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tagja, aki első ráolvasás-tanulmányát éppen másfél évtizeddel ezelőtt publikálta. Azóta további átfogó tanulmányai jelentek meg a kérdéstről, s tavaly májusban védte meg kandidátusi értekezését, amelynek „A magyar ráolvasások” volt a címe. Jelen pillanatban e kéziratot mű nem áll rendelkezésre, csupán a tézisei, ám ezek is jól tájékozathatnak bennünket a szerző álláspontjáról, szempontjairól. (Vö.: Pócs Éva: *A magyar ráolvasások*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1981.) Hogy valamiféle összehasonlítási alapunk legyen, mindössze tájékoztatásul, idézni fogjuk Pócs Éva néhány megállapítását a ráolvasásokról. Ezek alapján látni fogjuk, hogy a két kutató meghatározása és elképzelése lényegében identikus, s ez kitérőnk alapot nyújthat a két nyelvterület ráolvasás-tradíciójának összehasonlító vizsgálatára. Íme a magyar kutató néhány meghatározása: „... a ráolvasás lényege a szavakkal történő varázslás; a ráolvasó egy szöveg elmondásával hat valakire vagy valamire...” Továbbá: „Saját vizsgálatunk eredménye alapján ráolvasásnak tekintünk minden egyénileg előadott (esetleg leírt), hagyományos formában élő szöveget, ha elmondásának célja az egyéni élet bármely területének befolyásolása. A szöveg elmondását mindig konkrét szükséglet hívja létre, illetve a hagyományt ez tartja fenn.” Ezek a szempontok Pócs Éva 1968-as, első tanulmányából valók, a kandidátusi értekezések tézisei bizonyos tekintetben általánosítják a szempontot: „Leglényegesebb meghatározó kritériumnak a funkciót tekintetem, ráolvasásnak tekintve ezt a funkciót betöltő, bármilyen tartalmi-formai ismérvekkel rendelkező, bármilyen eredetű szöveget.”

Az idézett tézisekből az is kitérőnk, hogy szerzője igen tisztában van a magyar ráolvasások kötődési és összefüggési relációival. Erre utal az alábbi mondat: „Európa térképén — az anyag megismerésének, hozzáférhetőségének lehetőségét tekintve — jókora fehér foltok vannak; különösen hiányzik a sok szempontból kulcsfontosságú Ny-i sláv ill. bal-

káni anyag (csak szórványos adatközlésekből ismerhető meg).” (A kiemelés tőlem — J. K.) A jelen ismertetést inspiráló kötet voltaképpen semmissé teszi az idézett mondat tételét az anyag elérhetetlenségével kapcsolatban, legalábbis ami a balkáni vonatkozásokat illeti. Az viszont ugyancsak az egymás hagyományos népi műveltségének, és e műveltség termékeinek nem ismerését példázza, hogy Ljubinko Radenković nagy gyűjteményének megjelenése előtt jó öt esztendővel már könyvtári forgalomba került egy ugyancsak terjedelmes válogatás a szerb ráolvasó hagyomány szövegeiből. Igaz, ez nem volt tudományos vállalkozás; egy költő válogatta a szövegeket, s a kötet apparátusa is csupán a legszükségesebbekre korlátozódott, ám itt is mintegy százharminc ráolvasó szövege volt olvasható. (Vö.: Božidar Timotijević: *Istrčaje donjozemci*. Srpske narodne basne uricanja i vraćanja. Narodna knjiga, Bgd, 1978.) Persze szó sincs itt a filológiai adatok bármiféle fölhánytorgatásáról; magunk ismételtén a két nyelvterület anyagának komparatív vizsgálatát tartjuk alapvetően fontosnak és szükségesnek, hisz egy ilyen vizsgálat kimutatná, hogy nemcsak a motívumok, elnevezések közösek, hanem gyakori a szövegek teljes identitása is, különösen azokon a területeken, ahol a magyarság és a délszlávság évszázadok óta együtt élt és él. Nem hanyagolható el természetesen annak a hatásnak a számbavétele sem, amely az iszlám örökségként mutatható ki a balkáni s valószínűleg a magyar anyagban is.

A két nyelvterület ráolvasó hagyományainak és ráolvasó szövegeinek összehasonlító vizsgálata eszményi körülmények között történhetnék akkor, ha Ljubinko Radenkovićnak azok a tanulmányai is kötetbe gyűjtve lennének olvashatók, amelyekben a ráolvasások kérdését elméletileg tárgyalja, valamint ha Pócs Éva disszertációját és a magyar ráolvasó szövegek válogatott korpuszát is kötetbe gyűjtve olvashatná a tudományos közvélemény. Igaz természetesen, hogy a magyar anyag egy része is hozzáférhető pl. Erdélyi Zsuzsanna apokrif népi imádságokat tartalmazó, nagy sikerű kötetében, de a ráolvasó szövegek nem mind sorolhatók az apokrif imádságok körébe, ily módon ez a gyűjtés — bizonyos tekintetben — nem nyújt megnyugtató képet a magyar ráolvasó szövegek általános sajátosságairól. Nyilvánvaló, hogy Pócs Évának kellene összeállítania egy nagy korpuszt, s az is nyilvánvaló, hogy a publikált és kéziratban magyar anyagból van is lehetősége válogatni.

Jó lenne, ha Ljubinko Radenković nagy ráolvasó-korpuszáról a magyar folklorisztika egésze tudomást szerezne és használná is, hisz — Pócs Éva szavaival élve — valóban kulcsfontosságú adalékokat szolgáltat a magyar anyag vizsgálatához és Európa folklorisztikai térképén való elhelyezéséhez.